

הרב יעקב יקיר והרב יאיר קרטמן

'הזמן הישראלי' – בירור סוגיית מניין הזמן בישראל

מבוא

בהר הזיתים שבירושלים ניצבת מצבתו של אליעזר בן יהודה ועליה כיתוב מפתיע המציין את תאריך פטירתו: ו' שנים להצהרת בלפור. מצבה זו נוגעת בפולמוס על התאריך העברי ועל היכולת לחולל בו שינויים. האם תמיד מנה עם ישראל לבריאת העולם? מהו באמת מניין הזמן הישראלי המקורי? ומהי המשמעות של מניין הזמן?

א. הזמן המלכותי

ראש השנה היהודי חל בא' בתשרי, אולם חז"ל מציינים כמה ראשי שנים² נוספים: ארבעה ראשי שנים הם: באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים. באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה... באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטת וליובלות... באחד בשבט ראש השנה לאילן...

מתוך ראשי השנים השונים ניתן לציין שני ראשי שנים שמשמעותם נוגעת לסדרי השלטון: ניסן ותשרי.³

כדי לאפשר כתיבת מסמכים מחייבים, על השטרות לשאת תאריך המציין את זמן תחולתם. מהו התאריך שמצוין על גבי השטר? שנה פלונית למלכותו של המלך השולט:⁴ שנה ראשונה למלך, שנה שנייה וכו'. זמן חילוף השנה איננו תלוי בתאריך הכתרתו של המלך, אלא הוא תאריך קבוע – בתשרי למלכי אומות העולם ובניסן למלכי ישראל. לדוגמה: מלך מאומות העולם שהוכתר בחודש אב, ייכנס לשנתו השנייה כעבור חודשיים בתשרי. מלך ממלכת ישראל ייכנס לשנתו השנייה בניסן. מכאן ואילך חילוף השנה יהיה

1. מכון 'תורת המדינה'.
2. המשנה הראשונה במסכת ראש השנה מציינת כמה ראשי שנים: ניסן – זמן חילוף השנה של מלכי ישראל וקובע לעניין 'בל תאחר' בנדרים. אלול – מגדיר את שנת הולדת הבהמות לעניין חיוב מעשר בהמה. תשרי – בזמן חילוף השנה של מלכי הגויים, תחילה לשנות השמיטה והיובל, קובע למניין שנות ערלה ולשנת המעשר של הירקות. שבט – מגדיר את שנת המעשר ביחס לאילן.
3. ניסן למלכי ישראל ותשרי למלכי הגויים, וההשלכה לשטרות.
4. ראש השנה ב' ע"א.

בניסן או בתשרי בהתאמה. הצורך ביום קבוע לחילוף השנה, ללא תלות בתאריך ההכתרה, נובע מחשש שיום ההכתרה אינו ידוע ולא נוכל להבחין בין שטר מוקדם למאוחר.⁵

ב. המניין למלוכה

1. שיטת הבבלי

כאשר עם ישראל תחת שלטון זר, המניין הוא למלכי אומות העולם שאנו עומדים תחת שלטונם. הנימוק לציון התאריך בשטרות לשנות המלכות, ולא, למשל, לשנות בריאת העולם, נוגע למושג 'שלום מלכות'.⁶ בקרב מלכי הגויים, אי התייחסות לשלטון יכולה לשמש עילה להתנכלות, ולכן קבעו חכמים משום 'שלום מלכות' חובה לאזכר את המלכות המקומית בשטרות. ציון תאריך המתייחס למלכות אחרת, מלכות שעבר זמנה או מלכות נחותה, פוסל את השטר.⁷ ציון שנות שלטונו של המלך מופיע במסמכים המשמעוניים, המבטאים שלטון תקין ומסודר, כשטרות גיטין. שטרות מדרג נמוך יותר, כמו שטרי הלוואות, לא מחויבים בציון תאריך המתייחס למלך.⁸ במלכי ישראל אין מושג של 'שלום מלכות', והנימוק לציון השנה לשנות מלכותו של המלך אינו נובע מחשש להתנכלות השלטון, אלא מנוהג קיים ומדרך ארץ. המקור להתחלת השנה למלכי ישראל בניסן נלמד מהפסוקים.⁹ הפסוקים מבטאים נוהג שהיה קיים בימי שלמה,¹⁰ ואינם¹¹ מבטאים חובה לנהוג כך גם בעתיד,¹² כלומר כל זמן שהמלכויות הקפידו על צורת מניין המתייחסת לשנות מלכותו של המלך, ראש השנה למלכי ישראל הוא בניסן.¹³ עם זאת כיום, שאין נוהגים בעולם למנות לשנות המלכות, אין צורך להקפיד על מניין לשנות המלך המתחלפות בניסן. ברם, אם ישוב לנהוג המניין לשנות המלכות, יחזור דין המשנה ושינוי השנה יחול בניסן.

2. שיטת הירושלמי

בירושלמי ישנן שתי גישות עיקריות בהסבר המשנה למניין למלכים:

5. רש"י, ר"ה שם, ד"ה שטרי חוב המוקדמים פסולים. לתוס', ר"ה שם, ד"ה לשטרות, החשש הוא לטעות ביום ההכתרה שעלולה לגרור טעות של כתיבת שטר מוקדם.
6. גיטין פ ע"א.
7. שם. לר"מ הגט פסול, לחכמים בדיעבד כשר.
8. תוס', ר"ה ב ע"א, ד"ה למלכים; לריטב"א, ר"ה ב ע"א, החשש קיים גם בשטרות מדרג נמוך יותר.
9. גם למלכי אומות העולם וגם למלכי ישראל הלימוד הוא מהפסוקים, עיין ר"ה ב ע"א-ג ע"א.
10. ראש השנה ב ע"ב: 'ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני"י מארץ מצרים בשנה הרביעית בחודש זיו הוא החודש השני למלך שלמה על ישראל' (מלכים א, ו) – מקיש מלכות שלמה ליציאת מצרים, מה יציאת מצרים מניסן אף מלכות שלמה מניסן.
11. עיין ר"ן, ר"ה ב ע"ב: 'דמשום הכי מונין מלכי ישראל למלכותן מניסן כדי שיעשו זכר ליציאת מצרים שבאותו זמן שיצאו מעבדות לחירות התחילה ממשלתן'.
12. ערוך לנר, ר"ה ב ע"ב, בתירוץ על קושיית הפני יהושע, ר"ה ב ע"א. לאור המקורות שבנביא, לציון השנה מניסן במלכות שלמה, התקשה הפני" בדעת רש"י המנמק את המנייה לניסן כתקנת חכמים.
13. רמב"ם, הל' גירושין פ"א הכ"ז.

1) **מניין מניסן למלכים כסניף למצוות 'החודש הזה לכם ראש חודשים'** הירושלמי מביא כמקור להגדרת ניסן כראש השנה למלכים את הפסוק: 'החודש הזה לכם ראש חודשים'.¹⁴ המילה 'לכם' מגדירה את ניסן כראש השנה לחודשים, למלכים ולרגלים בלבד, במובחן מראש השנה של השנים, השמיטין, היובלות, הנטיעה והירקות שחל בתשרי.¹⁵ המילה 'לכם' משמעותה: לחיים הישראליים. הזמן הישראלי מתחיל מניסן שבו נוצר עם ישראל ביציאת מצרים. המלכים והרגלים הם שלמות ומרכזיות הופעת החיים הישראליים, ולכן גם נמנים מניסן.¹⁶

2) **מניין מניסן למאורע מרכזי בחיי עם ישראל, עפ"י הסכמת חכמי הדור** שמואל טוען¹⁷ שציווי התורה 'החודש הזה לכם' מתייחס רק לחודשים, כלומר ניסן הוא החודש הראשון ובו מתחילות השנים, אך אין ציווי למנות למלכים. לשיטת שמואל מונים למאורע מרכזי בחיי עם ישראל, כפי שיחליטו חכמי הדור. לכן, לדעתו, היו צורות מניין שונות בהיסטוריה היהודית – ליציאת מצרים, למלכים, לבניין הבית, לחורבן, לגלות ולמלכי האומות. בכל צורת מניין שהייתה נהוגה, נשמר המרכיב של 'זמן ניסן', דהיינו גם כשמנו לבניין הבית, השנה הייתה מתחלפת בניסן ולא בתאריך בניין הבית.¹⁸ נמצאנו למדים כי ישנו הבדל עקרוני בין הבבלי לבין הירושלמי בהבנת המניין למלכים מניסן. עלה בידינו כי לבבלי, יסוד המניין לשנות המלכות הינו טכני במהותו, או מחשש איבה או מחמת הנימוס. יסוד המניין הוא 'הסכמי', וממילא בשינוי ההסכמים הנהוגים ישתנה אופן המניין. לעומת זאת לירושלמי, המניין לשנות המלכות הוא מהותי, ניתן להגדירו כסניף למצווה דאורייתא, או כהסכמה של חכמים, לספור לראשית החיים הישראליים. לשיטת הירושלמי ההבנה היא שעם חי מתפתח בהתאמה לאירועים המשמעותיים בחייו, ולכן הספירה משתנה בהתאמה לסיפור החיים של האומה הישראלית. הדינמיות הזו משמרת תמיד את זיקתה למקור לידתה, ולכן כל מניין שנים בעם ישראל מחליף את שנתו בניסן.

14. ירושלמי ר"ה פ"א ה"א.

15. את לימוד הפסוק כמקור לאופן המניין ניתן להבין מהפני משה. לקרבן העדה אין הכרח שהפסוק מהווה מקור, אלא ניתן לבאר את הפסוק כשאלה, ואת המקור לניסן מהפסוקים הבאים שאינם מהתורה, וממילא יוצא כבבלי.

16. בהבנת הקשר בין הציווי 'החודש הזה לכם' לבין המניין למלכי ישראל מניסן, ניתן לומר כך: העיקרון המופיע בפסוק 'החודש הזה לכם' הוא שיציאת מצרים צריכה להיות חלק חשוב מתודעתו של עם ישראל, ולפיכך נקבע ניסן כראש חודשים. זכירת יציאת מצרים כנקודת המוצא של הזמן הישראלי מציינת את ההתגלות האלוהית שיצרה את העם וממילא את ייעודו כעם ה'. הירושלמי מוסיף שזו גם הסיבה למניין למלכי ישראל מניסן וקביעתו של מניין זה כמניין הנהוג בישראל. הירושלמי מברר את המשמעות העמוקה של הפסוק בקביעתו שזהו המקור למניין למלכים. מציאותה של מלכות ישראל, המוגדרת 'לב האומה', מעצימה את ה'לכם', את החיים הישראליים, ומונים לה מניסן. בירושלמי ישנה דעה נוספת המקשרת את מניין המלכים לפסוק 'החודש הזה לכם'. לדעה זו למדנו את המניין למלכים בדרך של מיעוט אחר מיעוט הבא לרבות. מבחינת המהות, שיטה זו ממשיכה את הכיוון של השיטה הראשונה, הלומדת את המניין למלכים מניסן כדין מהתורה.

17. ירושלמי, ר"ה פ"א ה"א.

18. קרבן העדה, לירושלמי שם, ד"ה ואומר.

ג. מצוות 'החודש הזה לכם ראש חודשים'

מצוות 'החודש הזה לכם ראש חודשים' היא המצווה הראשונה שבה נצטוו בני ישראל, מפי ה' על ידי משה. בפירוש המילים בפסוק ובמשמעות הציווי נחלקו הרמב"ם והרמב"ן. לרמב"ם¹⁹ משמעות המילה 'החודש' היא 'הלבנה המתחדשת', והמילה 'לכם' מציינת פנייה לבית הדין, דהיינו הענקת הסמכות לניהול המערכת של קידוש החודש ועיבור השנה, ונתונה לבית דין סמוכים ולא ליחיד. עוד מורה הפסוק לייסד את לוח השנה על חודש ירחי. למעשה, הלוח העברי מורכב מחודש ירחי ומשנה ממוצעת שמשית,²⁰ במובחן מלוחות ירחיים בלבד או שמשיים בלבד. לרמב"ן²¹ משמעות המילה 'החודש' היא יחידת הזמן הקרויה ניסן, והמילה 'לכם' מציינת פנייה לכל יהודי לזכור את יציאת מצרים כחלק מחייו. אם כן, לשיטת הרמב"ם המערכת של קביעת החודשים נמסרה לבתי הדין, והיא חלק ממערכת כללית של קביעת הלוח.²² לשיטת הרמב"ן, הציווי מחייב כל יהודי להטמיע בחייו את יציאת מצרים כחלק מלוח השנה שלו, ולמנות את החודשים לא בשמותם, אלא בהתייחסותם ליציאת מצרים – הראשון, השני וכו'.²³

ד. הופעתו של המניין לשנות העולם

המניין לבריאת העולם הוא המניין המרכזי שעם ישראל משתמש בו היום, ואולם בירושלמי²⁴ מציין שמואל צורות שונות של מניין:

...מכאן שמונים ליציאת מצרים... משנבנה הבית התחילו מונין לבניינו... לא זכו למנות לבניינו התחילו למנות לחורבנו... לא זכו למנות לעצמן התחילו למנות למלכויות...

גם בבבלי²⁵ המניין המתייחס לשנות העולם מוזכר רק פעמיים.²⁶ צורות מניין שונות

19. רמב"ם, הל' קידוש החודש פ"א ה"א, ושם ה"ה: 'חודשי השנה הם חודשי הלבנה... אין ראיית הירח מסורה לכל אדם... אלא לבית דין הדבר מסור...'
20. על היסודות של לוח השנה היהודי, ולהרחבה בעניין מקורותיו, עי' רחמים שר שלום, 'הלוח היהודי הקדום', אתר 'דעת'.
21. רמב"ן, שמות יב, ב: 'טעם החודש הזה לכם ראש חודשים שימנו אותו ישראל חודש הראשון, וממנו ימנו כל החודשים שני ושלישי עד תשלום השנה... כדי שיהיה זה זכרון בנס הגדול, כי בכל עת שנזכיר החדשים יהיה הנס נזכר...'. לדעת הרמב"ן העיקרון של הזכרת ניסי הגאולה מקבל ממד נוסף עם החזרה מגלות בבל, וציון שמות החודשים תשרי, חשוון וכו' כשמותם בשפה הבבלית נעשה לזכירת גאולתנו מגלות זו. עי' רמב"ן שם.
22. לרמב"ן הצורך בתיאום בין השנה השמשית לחודש הירחי נלמד כמצוות עשה נוספת: 'שמור את חודש האביב'; לרמב"ם ההתאמה בין החודש לשנה טמונה כולה ב'החודש הזה לכם'; עי' ספר המצוות לרמב"ם, מצווה קנג, ובהקדמתו שם בשורש הראשון, ובהשגות הרמב"ן שם.
23. לרמב"ן השימוש בשמות החודשים כיום, תשרי חשוון וכו', הוא זכר ליציאה מגלות בבל; עי' עוד בדבריו שהובאו בהערה 21.
24. ירושלמי ר"ה פ"א ה"א.
25. סנהדרין צז ע"ב; ע"ז ט ע"ב.
26. להרחבה ומקורות נוספים המציינים את התאריך ביחס לבריאת העולם, עי' הרב שי וולטר, 'המניין

תועדו במהלך ההיסטוריה היהודית באגרות, במצבות,²⁷ בכתובות ובגיטין.²⁸ לדעת ר' עזריה מן האדומים, הופעתו של המניין לשנות העולם כמניין מרכזי החלה או בתקופת רב שרירא גאון או עם חתימת התלמוד.²⁹

ה. הניסיון להידוש המניין בעת החדשה

בשער ירחון 'המסדורנה', שהחל להופיע בכ"ז סיוון ה'תרמ"ה, הוסיף הרב חיים הירשנזון את התאריך אלף תתט"ז לחורבן הבית. בספרו 'מלכי בקודש', הנושא ונותן בענייני 'הנהגת הממלכה בישראל על פי דרכי ההלכה', מצוין: 'בשנה השנייה להכרת ממלכות הברית את זכותנו לארץ ישראל'. בספרו 'מים מקדם' ציין: 'עשתי עשרה שנה להקונגרס הראשון לציון'. דוגמאות אלו מצטרפות להתעוררות של אישים שונים לציון תאריכים בעלי זיקה לאומית.³⁰

ו. הידוש המניין למלכות

בבואנו לבחון את הידוש המניין למלכות במציאות זמננו, עם תקומת מדינת ישראל, נצטרך להכריע בשאלה מקדמית: האם מדינת ישראל מוגדרת מלכות לצורך המניין לשנותיה? בעיסוקו בסוגיה חידש הרב קוק (משפט כהן, ס' קמד אות טו) שיש דין מלכות גם לשלטון שאינו מלוכני:

נראים הדברים, שבזמן שאין מלך כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה. הרב ישראלי ביסס עמדה זו מעבר לרמה התיאורטית, וגזר ממנה התייחסות מעשית לסמכויות השלטון במדינה.³¹ גם לשיטות שבוחנות את מדינת ישראל לאור סוגיית 'דינא דמלכותא דינא',³² או לאור סוגיית 'שבעת טובי העיר',³³ ניתן לומר שהמציאות המדינית

לבריאת העולם והתחלת השימוש בו, 'המעין' 204 (טבת תשע"ג),

נצפה ב <http://uman.shaalvim.co.il/hamaayan/?gilayon=28&id=976>

27. היציג תאריך יוצאי דופן במצבות וירצבורג, אברהם ריינר, תרביץ עט/א(תש"ע-תשע"א), עמ' 143-147.

28. עיין הערה קודמת.

29. מאור עיינים, פכ"ה דף צה ע"א ואילך; ועי' הערה 23. להרחבה ולדוגמאות ניתן לעיין במאמרו של הרב שי וולטר, ראה לעיל הערה 26.

30. עי' בהרחבה, ב'דף לתרבות יהודית' גיליון 277 משרד החינוך - האגף לתרבות תורנית, תמוז ה'תשס"ח.

31. עי' הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, ס' ז: 'סמכות הנשיא ומוסדות ממשל נבחרים בישראל'; הלכות מדינה לרב אליעזר יהודה וולדינברג, ח"א שער ג.

32. הרב עובדיה הדאיה, 'האם יש למדינת ישראל דינא דמלכותא דינא', בתוך קובץ בצומת התורה והמדינה א, מכון צומת, תשנ"א, עמ' 30; שו"ת ישכיל עבדי, ח"ו חו"מ ס' כח.

33. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, 'יסודות דין המלכות בישראל ובעמים', שו"ת משפטי עוזיאל ט, חו"מ ס' א; ועיין הרב ישראל בן שחר והרב יאיר הס: 'התוקף ההלכתי של חוקי המדינה' בתוך כתר-מחקרים בכלכלה ומשפט על פי ההלכה, מכון כתר, תשנ"ו; ועי' עוד, בני פורת, 'חמישה מושגים יהודיים של דמוקרטיה ישראלית', בתוך מחשבות על דמוקרטיה יהודית (עורך בני פורת) בהוצאת 'המכון הישראלי לדמוקרטיה', 2010 עמ' 17.

של מדינת ישראל, יש בה סניף וזכר למלכות ישראל.³⁴ לאור הגדרת מדינת ישראל כמלכות, נבחן את חידוש המניין לשנותיה לשיטות השונות שהוזכרו:

(1) עפ"י הבבלי משמע שהמניין הוא עניין הסכמי. מדינת ישראל יכולה למנות לבריאת העולם או באופן אחר, אם הדבר מוסכם ואין בו בעיות אחרות של מניין לע"ז. מ"מ, אם המניין יהיה למלכות, הוא יהיה קשור לניסן.

(2) עפ"י הירושלמי בשיטה הראשונה משמע שהמניין המלכותי הוא מצווה ועליו להתחיל מניסן. לשיטה זו יש חשיבות גדולה לחדש מניין לשנות המלכות לשנותיה של מדינת ישראל, להחליף את השנים בניסן, ובכך לקיים את מצוות 'החודש הזה לכם'.

(3) לשיטתו של שמואל בירושלמי נראה כי ראוי לקבוע מניין שנים על פי המאורע המרכזי בחיים הישראליים בכל דור. מניין השנים הציבורי נותן משמעות למציאות וגורם לנו לחיות לאורה. האירוע המרכזי והמשמעותי ביותר בתולדות העם בעת החדשה הוא תקומתה של מדינת ישראל, ולכן ראוי לקבוע מניין שנים המתחיל מתקומתה. העולה מדברינו: לשיטת הירושלמי הן לשיטה הראשונה הן לשמואל, ניתן ורצוי לחדש ספירה לתקומתה של מדינת ישראל, ולשיטת הבבלי הדבר אפשרי.

ז. זמן המלכות במקצב משתנה

התודעה הישראלית קשורה לניסן ומתעצבת על פיו, זמן המלכות הישראלי קשור לניסן. לא לחינם, המצווה הראשונה שבה מצטווים ישראל קשורה לתודעת הזמן. הזמן ונקודת ההתחלה קובעים מהי הראשית שהכול נובע ממנה. השנה הניסנית היא שנה 'חודשית', לעומת שנת השמיטה שהיא שנה 'שנתית'. בבואה להגדיר את תשרי כראש השנה 'לשמיטין', מבארת הגמרא את סיבת ההשוואה לראש השנה שבתשרי ולא שבניסן, בנימוק הבא:

דנין שנה שאין עמה חודשים משנה שאין עמה חודשים, ואין דנין שנה שאין עמה

חדשים משנה שאין עמה חודשים.³⁵

שנה 'שנתית' משמעותה שנה שהיא יחידה שלמה בפני עצמה. שנה 'חודשית' משמעותה שנה שמורכבת ממקבץ של חודשים היוצרים יחד שנה שלמה. השנה של תשרי מתייחסת לייחודיות של שנה, השנה של ניסן פועמת במקצב החודשי. השנה 'הניסנית' קשורה לשינויים המתחוללים בה, היא קשורה ליכולת התפתחות וגדילה, ליכולת ההתערבות האלוקית במהלך חיינו הן בטבע הן בנס. מקצב הזמן של המלכות הישראלית קשור בשינויי הזמנים והאירועים, במאורעות המרכזיים שה' מזמן לפתחנו ובזיהוי תודעת מקור חיינו ותחילת חיי עמנו – יציאת מצרים.

34. המבט הוא על המדינה, ולא על ממשלה זו או אחרת.

35. ר"ה ח ע"ב.